

TALLOZÁS

Hogyan is állunk az ismeretterjesztéssel?

(Művelődés, 1968. 3. 8.)

„Csak azok termelhetnek holnap többet és jobbat, akik képesek ma lépést tartani az emberi gondolkodás új eredményeivel” — írja ifj. Szabó T. Attila előljáróban néhány hazai magyar nyelvű újság és lap ismeretterjesztését felmérő cikkében. Első pillanatra csodálkozunk azon, kinek is jut eszébe ezt a nagyon is kézenfekvő igazságot kétségbe vonni, de a cikk anyagából fokozatosan kiderül, hogy a szerkesztőségi gyakorlatban ez a „kétségbevonás” bizony nemegyszer előfordul. Nyolc időszaki kiadvány (*Előre, Igazság, Ifjúmunkás, Jóbarát, Falvak dolgozó népe, Munkásélet, Dolgozó Nő* és *Új Élet*) egyetlen évfolyama a kiválasztott lapok jellegénél fogva elég széles körű betekintést nyújt magyar nyelvű ismeretterjesztésünk helyzetébe, s megállapításai, adatai önmagukért beszélnek: „A legbővebb anyag a biztos sikert ígér »Földrajz, Útleírás« körében jelenik meg... Az egzotikus leírások gyakorisága mellett csak még elgondolkoztatóbb, hogy a szintén közérdekű és mind erkölcsi, mind fizikai létünk szempontjából igen fontos »Honismeret, Természetjárás« témakör utolsó előtti helyen szerepel.”

„A táblázatban érthetően magas pontszámmal második helyen vannak a műszaki tudományok, fizika, kémia... Mindenekelőtt az *Előre* mellékletének szerkesztésében figyelhető meg a tudatos műszaki ismeretterjesztés.”

„Legrosszabb a helyzete az ipari munkásság lapjának, a *Munkásélet*nek... Ez annál meggondolandóbb, mert iparunk rohamos fejlődése egyre magasabb intellektuális teljesítményeket követel.”

Íme, fekete-fehérben néhány megállapítás a sok közül, amelyeket nem elég egyszerű leírni, s különösen nem elég *csak* leírni. A cikk megállapításainak, részlet-elemzéseinek megszívlelése az egyes szer-

kesztőségi munkaközösségek feladata, ami viszont az általános érdeklődés tanulság, az az, hogy mennyire szükségesek és hasznosak az ilyen konkrét és a mindennapi élet gyakorlati feladataiból kiinduló felmérések. Minden bizonnyal a szerző gyakorlati javaslatai (például egy kifejezetten a tudománynépszerűsítés céljait szolgáló, valamint egy turisztikai és természetismereti lap kiadása) is visszhangra találnak a közönség és az illetékesek körében.

A vita tárgya: az irodalomszociológia

(*Viața românească*, 1968. 7.)

Ov. S. Crohmăniceanu beszámolója az év elején tartott royaumonti irodalomszociológiai kollokviumról mind a téma érdekességénél, mind az ismertetés módszerénél fogva túlhaladja az ilyenfajta nemzetközi találkozókra általában olvasható beszámolókat. A kollokvium tárgyául a kritika vizsgálatát tűzte ki, mégpedig módszertani szempontból, s arra kívánt válaszolni: „hogyan alapozódnak meg filozófiailag a képzeletbeli alkotást gyakorlatilag leíró, megértő és megmagyarázó különböző módszerek” (Lucien Goldmann). A beszámoló írója éppen ezért nem elégedett meg az ott lefolyt beszélgetések és viták, valamint az elhangzott előadások kivonatatos bemutatásával, hanem hasznosnak tartotta (a folyóirat szerkesztőségével együtt) néhány résztvevő (Lucien Goldmann, Szabolcsi Miklós, Heller Agnes, Jean Alter, Edoardo Sanguineti, Leo Löwenthal) előadásaiból a kollokvium eszmei légkörét érzékeltető szemelvények közlését.

Az élénk és termékeny vita-légkört a személyesen is jelenlévő Lucien Goldmann és a Lukács György képviselte esztétika polémiái mellett az a törekvés jellemezte, hogy az irodalomszociológia reális és valóban jelentős hozzájárulását az irodalmi jelenségek helyes értelmezéséhez felmérje. Az egyes módszerek kizárólagossága helyett inkább a bizonyos vonatkozásokban konkrét eredményeket felmutató módszerek összehangolására való törekvés nyilvánult meg. Lucien Goldmann például hangsúlyozta, mennyire fontos egyformán végigvinni a vizsgálatban a történeti és az individuális tényezőket, rámutatva arra, hogy „... egy adott pillanatban a történelmi és társadalmi valóság nem bizonyos struktúrák, hanem bizonyos strukturálódási

és destrukturalódási folyamatok rendkívül bonyolult vegyülete, amelynek tanulmányozása csak akkor válik tudományos jellegűvé, ha a folyamatok legfontosabbjai kellő módon elkülöníthetők lesznek egymástól". Szabolcsi Miklós az egyoldalú és kizárólagosan szinkronikus vagy diakronikus módszerekkel szemben a kettő közelítése és eredményeinek kölcsönös hasznosítása mellett foglalt állást: „Tulajdonképpen maga az irodalmi szöveg is valamiféle *útelágazás*, ahol találkoznak és keresztezik egymást a különböző nyelvészeti, irodalmi és lélektani tényezők; s azt is mondhatnánk, hogy maga a szöveg e tényezők *terméke*.”

Az eszmecsereik termékenysége nemcsak az ott támasztott vitákban, hanem a felvetett kérdések tovább gyűrűzésében rejlik, ezért is hasznos anyagának ilyen bőséges közreadása.

Gondolatiság vagy intellektualitás?

(*Napjaink*, 1968. 8.)

Az egyre jobban szerkesztett, érdekes közléseivel a figyelmet magára felhívó miskolci lap júliusi számában ügyesen válogatott összeállítást közölt *Fiatál romániai magyar költők* címen, melyet Szokolczai Lajos ritkán tapasztalt alapos ismeretanyagra támaszkodó, értő cikke kísért Lászlóffy Aladár, Palocsay Zsigmond, Páskándi Géza és Szilágyi Domokos lírájának természetéről. Ez a válogatás is jelezte, jellemezte a szerkesztőség esztétikai törekvéseit, a következő számban megjelent, rövidegében is rendkívül jelentős eszme-futtatás pedig *Hagyomány és intellektus* címmel még világosabban tárja az olvasó elé a mai irodalmi fejlődés egyik kulcs-problémáját.

A tehetséges fiatal irodalomtörténész, Bata Imre, tanulmányában különbséget tesz gondolatiság és intellektualitás között. „Közgondolkodásunkban — írja Bata — az intellektualitás a gondolatiság szinonimájaként használatos. De ez csak redukció. Esztétikai kontextusban különösen az. Mert a gondolatiság számonkérése akár a szépprózától is az emóció és a kitüntetetten esztétikus jegyek alárendelése valaminek, ami nem par excellence emocionális és esztétikus, noha ez is, az is minden emberi megnyilvánulás kísérője. A gondolatiság mégis sokkal konkrétabb, semmint azonosítható lenne az intellektualitás fogalmával, mely általánosabb kategória. Minden ember gondolkodik, a gondolatiság ilyen

vagy olyan mértéke minden emberi tevékenység állandó kísérője. A gondolatot nem sajátíthatja ki az intellektüel. Másrészt azonban az intellektüel eléggé szembetűnően különbözik gondolkodásban a nem intellektüelektől. De gondolkodásmódjának meghatározását meg kell hogy előzze intellektüel-voltának definíciója.”

Bata megkísérli ezt a definíciót: „Az intellektuális ember történeti produktum, s a társadalom sajátos állapotának egyfajta megnyilvánulása. Az intellektualitás totálisan meghatározott társadalmi szituáció megvalósulása. Szemben a természeti életformát élő emberrel, kire a természettel és a kollektívummal való közvetlen kapcsolat a jellemző, az intellektüel mind a természettel, mind a kollektívummal közvetett, áttételes kapcsolatban van. Az intellektuális embernek az életformája negatív, világképe nyitott, személyiségéhez van distanciája, mert a közvetettség magával kapcsolatban is érvényes. Az intellektualitás a kapitalisztikus fejlődés következtében előállt idegenség, tárgyiasság következménye is, tehát az intellektuális ember duplex is, de e megkettőzöttségnek tudatában van.”

A tanulmány vitába száll azokkal a nézetekkel, miszerint a modernség, az intellektualitás hagyomány-ellenes volna. Persze, a hagyományokat is összetettebben kell látnunk, értékelnünk. „Minden megfontolás arra vezet, hogy jelen idők hagyományszemlélete ne legyen kauzális, ne síkban elgondolt, ne statikus egységeket, egymástól elszigetelt és formális logikai rendbe fogott múlt-elemeket keressen, hanem dinamikus időstruktúrákat, réteges állapotokat, térszerűségeket, a mobilis jelenhez illő változatos és réteges historikumot idézzen fel a múlt végtelen mélységeiből. Egy táguló világkép táguló körökön keresheti a maga időbeli alapjait. Mindent akarhat, csak véglegességet nem. Mert végleges megoldások nincsenek. A kultúra időbeli egyetemessége kizárja a véglegességet és a lezárást. Minden analízis újakat követel, s egy-egy megkockáztatott szintézis ismét csak kérdőjeleket támaszt.”

Batát esztétikai meggyőződése nem vakítja el, s figyelmeztet rá: „nem feltétlenül az a legmagasabbrendű, ami intellektuális. Az intellektuális elem a műben szükséges korszerűség, de nem érték kategória. Az esztétikai érték mélyebbről, egyetemesebb forrásból ered, de ezen egyetemesebb forrás jelenléte csak könnyíti az intellektus alkotó tevé-

kenységét, akinek sokkal nehezebb a dolga, ha esztétikai értéket alkot, mint bárkinek ezen a földön. Itt ragadható meg igazán a modern művészet sajátos sága.“

Weimar és Párizs között

(*Sinn und Form*, 1968. 4.)

Kölcsönhatások vizsgálata az összehasonlító irodalomkutatás megszokott feladata. Wilhelm Girnus tanulmánya azonban már alcímével többet sejtet a megszokottnál: *A modern világirodalom küszöbén. A szerző elsősorban Goetheék s a német irodalom „goethei pillanatának“ a XVIII. és XIX. század francia irodalmával kimutatható összefüggéseit elemzi, de csupán azokat, amelyek túlmutatnak a két nemzeti irodalom fejlődésén. Arnyalt gondolatmenettel mutatja be, hogy a Werther, majd a német klasszikum (elsősorban Goethe Faustja és Schiller drámáirása) és a német romantika első hulláma elképzelhetetlen Rousseau és a francia forradalmat előkészítő francia szellemi forradalom nélkül; hogy a német irodalom „szöttei költői látomássá“ a radikális francia értelmiség akcióprogramját. S ez a német irodalom, ily módon bekapcsolódva a francia szellem mozgásába, kiindulópontja lesz a francia romantika és klasszikus realizmus kibontakozásának, magára vállalva és elvégezve az immár gúzsbakötővé vált hagyománnyal, a klasszicista ízléssel és esztétikával való leszámolás feladatát. „A németek viszik színre azt, amit a franciák a világtörténelem színpadára vittek — nem tárgy szerint... hanem szellemében.“ Kikovácsolva ezzel az eszközöket a hatalomra jutott polgárság felemás világát ábrázoló francia irodalom számára. „Racine és Balzac között a Faust a kapocs.“*

E fejlődés azonban többet eredményez két nemzeti irodalom sorsösszefonódásánál, melyben ettől kezdve egymást feltételező párhuzamok sorára bukkanunk. A német irodalom nem játszhatta volna ezt az ösztönző szerepet, ha nem fordítja irodalomszemléleti elvvé a rousseau-i „népfélség“ gondolatát, elvetve a Vergiliusszal kezdődő lineáris fejlődés dogmáját, a művészetek „respublikájának“, világjelenségnek tekintve a költészetet. E horizontális szemléletben Perutól a Gangesz-partig minden kis és nagy nép felkínálhatta egymásnak, ami művészete gondolat- és formavilágában közös és

örökérvényű; az egyetemes emberi jogok meghirdetésének történelmi korszaka így lesz az irodalom egyetemességére ébresztő pillanat is. E szemléletben a csak a nemzetire hagyatkozó törekvések óhatatlanul a provincializmus bélyegét viselik, s uralkodó gondolattá válása nélkül elképzelhetetlen az a francia realizmusban tetőző művészi gyakorlat, mely a polgárságot és világának ellentmondásait nemcsak nemzeti karakterében, hanem egyetemes törvényszerűségeiben tudta megragadni.

A világirodalom Goethe-meghatározta fogalma új erkölcsi-politikai magatartást is kényszerít az irodalomra. Jelkép- és törvényszerű, hogy a világirodalom mint elv és gyakorlat éppen két, egymás politikai ellenlábásának tekinthető nemzet irodalmának egymásra utaltságából s ennek termékeny vállalásából nőtt ki. Az erősödő polgári nacionalizmus nyomása alatt fejlődve, a világirodalom fogalma így lesz a nemzeti ellentétek feloldásán fáradozó, a nemzetek hatalmi versengésével szembeforduló, a haladást nemzetközi ügygé emelő humánium foglalatja; olyan konkrét politikai funkció, mely Goethe és Bismarck, Thomas Mann és Hitler Németországának ellentétével jelképezhető. Csakis e gyakorlatra tekintő elkötelezettség szülhetette Stendhalnak — akinek művészetére elhatározó hatással volt a „megszállottan“ olvasott *Wilhelm Meister* — a szállóigéjét: „Emberinek lenni pártállást jelent.“

A civilizáció kezdetei: a vadászattól a városlakókig

(*Proceedings of the Prehistoric Society*,
1968. 2.)

Mezopotámiát mind a mai napig a civilizáció bölcsőjének tekintik. De a civilizáció, sőt általában az emberi település itt csak az új kőkorszakban kezdődött el, tehát mintegy hat-hétezer évvel ezelőtt. Hol volt ennek az egyszerre kivirágzó magas műveltségnek az előzménye? Ezt a kérdést tisztázzák Délnyugat-Írán területén, a Zagros hegységtől délre az utóbbi tíz évben végzett régészeti ásatások. Az ásatásokat Frank Hole és Kent V. Flannery amerikai régészek végezték.

Az ásatások alapján az ősközösség idején Iránban három nagy korszakot különböztettek meg. Az első korszak vadászársadalmát jól tükrözik a Zagros hegység különböző barlangjaiban végzett

ásatások. Itt 17 ásatási telepről 9000 tűzkő-szerszám és 6000 azonosítható állati csont került felszínre. A legtöbb ún. vágótelep, vagyis olyan hely, ahol az el-ejtett állatokat feldolgozták. E telepeken okker festéktörő „mozsarakat“, csontszer-számokat, árákat, díszként használt, messzi területről hozott tengeri kagylókat is találtak. A csontok biztonsága szer-int az ember leggyakoribb zsákmánya a vadkecske és a vörös szarvas volt.

I.e. 10 000 körül kezdődik a második korszak. A barlanglakások elveszítik jelentőségüket, és a hegység lábainál elterülő síkságon létrejönnek az állandó jellegű falusi települések. A Kudzsisztánban feltárt ilyen település i.e. 7500-tól egészen 4100-ig állandóan lakott volt. Utolsó fázisát a megszelídített kecske és juh, továbbá a különböző vadállatok jelzik. A megszenesedett magvak jól tükrözik e települések mezőgazdasági életét. Gyűjtögették az évelő növényeket, füveket, kezdetleges formában búzát és árpat termesztettek. A juh genetikus változásokat mutat, és elveszti szarvát. A házak vályogtéglából épültek, területük mintegy 200 négyzetméter. A nőknél divatos a koponyatorzítás, amit a fültől a fülig terjedő rovátka árul el. I.e. 6000 körül megjelennek az első agyagművességi termékek. Ezeket alacsony hőmérsékletű kemencékben égették ki, és vöröstre festették. A települések átlagos létszáma száz személyre becsülhető; jelentős külkereskedelmet bonyolítottak le: Kelet-Törökország területéről obszidiánt, Északkelet-Iránból türkit, a Perzsa-öbölből tengeri kagylót hoztak.

I.e. 5500 körül alapvető változással következett be a harmadik korszak. Ezt az öntözéses földművelés, a szarvasmarha megszelídítése, továbbá a hibridizációval vagy mutációval javított gabonafélék termesztése jelzi. A vadászat csak másodlagos foglalkozás lett, ami a vadállatok csontjainak csekély számából következik. I.e. 4000 körül feltűnik az első „gép“ — a fazekaskorong használata.

Hole és Flannery a gazdasági és társadalmi fejlődés tanulmányozása alapján tagadják azt az általánosan elfogadott elméletet, mely szerint a „falusi termelés“ igazi jelentősége abban állt volna, hogy biztosította a kultúrához szükséges szabad időt. Szerintük a vadászoknak sokkal több szabad idő állt rendelkezésükre. A kultúra fejlődésének magyarázatát máshol kell keresni: abban a természeti környezetben, amelyben az ember létrehozta és felosztja a megélhetéshez szükséges javakat. Csak miután a vadászat

mellett az élelemszerzés más formáit, a halászatot és különösen a növénytermesztést is kipróbálta, vált igazán alkalmassá arra, hogy kultúráját is fejlessze. Más szóval, ebben a korban nem a szabad idő, hanem a *termésfelesleg és bizonyos technológiai és szellemi tapasztalat a kultúra alapvető feltétele*. A falusi település hozzájárult a népsűrűség növeléséhez, a munka egyéni és társadalmi megosztásához és új technológiák bevezetéséhez. Az öntözéses földművelés bevezetése pedig valóságos forradalommal járt. Ezt kiegészítette az állati erő felhasználása a földművelésben, ami mind a termelés jelentős növekedését eredményezte. Mindez magával hozta a társadalom szerkezetének belső bonyolultságát. A javak felosztását most már különleges tisztviselők végzik, akiknek tekintélyét vallási és más szankciók révén fokozatosan növelik. Ez a termelési és társadalmi differenciálódás jelzi az urbánus civilizáció kezdetét.

Hole és Flannery ásatásai mintegy 80 000 év fejlődését kísérik nyomon. Az emberi társadalom fejlődésének ilyen hosszú kontinuitását ezideig egyetlen más területen sem tanulmányozták ennyire alaposan.

Irodalmi műelemzés számítógép segítségével

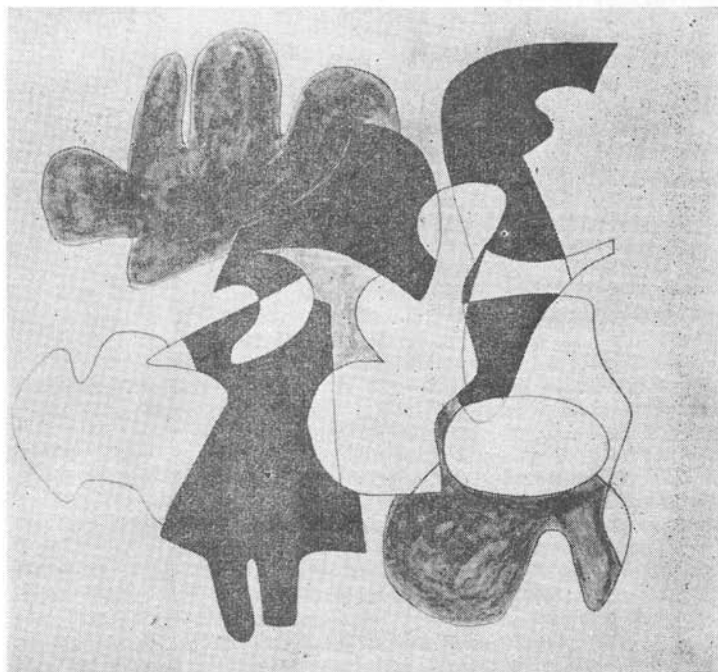
(Valóság, 1968. 7.)

A matematikai módszerek felhasználása az irodalomtudományban nem is olyan újdonság, mint ahogy első hallásra tűnik. Az előzményeket is megismerhetjük Hankiss Elemér tanulmányából (*Kvantitatív módszerek az irodalomtudományban*); megtudjuk belőle, hogy már a XVIII. század végén jelentkezett egy Shakespeare-kutató, aki ún. „versest“-ek eredményei alapján állította kronológiai sorrendbe (és helyesen) Shakespeare színműveit. A méréses módszert Négyesy László már 1892-ben (*A mérteles verselés története*) stilisztikai következtetések levonásáig is elvezeti. Míg azonban más tudományágakban — így a nyelvtudományban — e módszer fokozatosan tört előre, az irodalomtudományban e korai kezdeményezéseknek egészen a legutóbbi évtizedekig nem akadt a módszert kiteljesítő és elmélyítő folytatása. A fejlődés azonban a második világháború végétől kezdve annál gyorsabb volt itt, s ma nem csupán rész-eredményeket, hanem jelentős elvi-módszertani összefoglaláso-

kat is tarthatunk számon (az angol G. U. Yule, G. K. Zipf, G. Herdan, a francia P. Guiraud, a lengyel H. Cramer, a magyar származású amerikai Th. E. Sebeok, a német Helmut Kreuzer könyvei mellett az ide vonatkozó román és magyar szakirodalom is számottevő a kérdés részleteinek megismerése céljából. Virgil Nemoianu *Structuralismul* című könyvén, Papp Ferenc, Petőfi S. János, Fónagy Iván és Szabolcsi Miklós tanulmányain kívül az érdeklődőknek mindenekelőtt a *Helikon* 1967. 3—4. és 1968. 1. számát ajánlhatjuk).

Hankiss Elemér a súlyt természetszerűen maguknak a kutatási módszereknek a bemutatására helyezi. Tanulmánya egyes fejezeteiben az egyszerűtől a bonyolultak felé menve nyújt konkrét elemzéseket, s adja az egyes vizsgálati területek módszereinek összefoglalását (Mérések a hang, a szótag, a ritmus szintjén; Mérések a szó szintjén; Mérések a morfológia és a szintaxis szintjén, Mérések a strukturális mozzanatok szintjén, Nyelven kívüli mozzanatok statisztikai mérése. Műelemzés és információelmélet). A felvetődő problémák és módszerek

még tovább sűrítéssel összefoglalására nem vállalkozhatunk, kénytelenek vagyunk megelégedni azzal, hogy idézzük a tanulmány befejező részét: „Az irodalomstatistika meglehetősen nyers és részleges eredményeit, számadatait, mint látható, a matematikai—információelméleti műveletek lassanként olyan differenciáltabb s bonyolultabb képletekbe fogják össze, amelyek már alkalmasabbnak látszanak arra, hogy az irodalom bonyolult és differenciált jelenségeit adekvátan rögzítsék. Azt, hogy a kvantitatív elemzésekre szükség és lehetőség van az irodalomtudományban, ma már komoly szakkörökben senki sem vitatja. És azt sem állítja senki, hogy e módszerek önmagukban megoldhatják az irodalomtudomány valamennyi problémáját. Nyilvánvaló, hogy a pusztán kvantitatív fölmérések és matematikai számítások nem pótolhatják a hagyományos történeti és kritikai vizsgálatokat, de az eredményeket sok ponton helyesbíthetik, kiegészíthetik, új szempontokat vethetnek föl, eddig rejtett törvényszerűségeket világíthatnak meg...”

Keleti Ádám:
Dzsessz